

Микола ЛИТВИН

доктор історичних наук, професор

завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1010-2329>

e-mail: lytvynmr@gmail.com

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ У ВАРШАВІ (1919–1939): СТУДІЇ РОМАНА ЯЦІВА

Важливість дослідження культурної пам'яті та історичної політики, політичної культури України полягає в необхідності комплексної конструкції історико-культурних традицій минувшини народу, прогнозування державної стратегії комеморативної політики в галузі історії, культури та освіти. До того ж останніми роками зацікавлення феноменами культурної пам'яті та суспільної свідомості на пострадянському просторі України, Польщі та інших країн помітно зросло. Актуальність дисертаційної теми посилюється й тим, що засвоєння теорії і практики формування культурної пам'яті, функціонування національної культури в поліетнічному просторі держав дає змогу краще осмислити культурну традицію і ментальність так званих «державних» і «недержавних» народів, а також особливості творення/збереження ідентичності в етнополітичному житті держав Центрально-Східної Європи після Першої і Другої світових воєн.

Висвітлення історико-культурних надбань у світі, зокрема в сусідніх державах (Польщі, Чехії, Росії та ін.), покликане розв'язати нагальні завдання, пов'язані з дослідженням дискусійних проблем етнодержавотворення, соціокультурних трансформацій у країнах Центрально-Східної Європи, аналізом процесів мультикультурності в авторитарних чи демократичних суспільствах. Воно допоможе заповнити прогалини в сучасній українській історіографії, а також збагатить науковців та управлінців, митців новим фактологічним матеріалом з історії та культури України, сусідніх країн, насамперед Польщі, де нині формується одна з найбільших діаспор (понад 1,5 млн осіб), яка потребує знань про неоднозначну історію українсько-польських відносин не лише у політичній (переважно конфліктогенній) площині, але й культурно-мистецькій (здебільшого взаємозбагачувальній). Відтак приємно, що цю складну науково-комунікаційну місію виконує професор Роман Яців – фаховий науковець і талановитий митець, один із кращих в Україні та Східній Європі істориків культури/мистецтва, у доробку якого кількасот історико-культурних публікацій про митців та культурно-мистецькі явища новітньої доби.

Докторська дисертація Романа Яціва «Культурно-мистецьке середовище української еміграції у Варшаві (1919–1939): історія, інституції, ідеологія діяльності,

творча спадщина» (подана на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальностями 07.00.01 – історія України, 07.00.05 – етнологія) успішно захищена 15 грудня 2021 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Інституту народознавства НАН України.

Автор вказаної публікації, будучи опонентом дисертації Р. Яціва, ствердив, що вона має добре структурований план (чотири розділи з підрозділами), який дає змогу розкрити цілість означеного етнокультурного процесу в добу «затмарення Європи» (вислів Нормана Девіса). Як свідчить перший розділ і список джерел, автор дисертації досить критично проаналізував українську та зарубіжну (насамперед польську та діаспорну) історіографію проблеми. Залучив до аналізу репрезентативний масив опублікованих і неопублікованих різновидових джерел з архівів, бібліотек, музеїв, родинних колекцій з України та зарубіжжя. Прикметно, що велику увагу автор праці звернув на спогади, праці мемуарно-аналітичного характеру, зокрема Святослава Гординського, Івана Кейвана, Якова Гніздовського, Богдана Стебельського, Петра Андрусіва, Петра Мегики, Дарії Зельської-Даревич. З представниками багатьох мистецьких родин автор дисертації записав чимало спогадів, які використав у підготовці своїх численних статей та книг. Особливо скрупульозно дисертант проаналізував кореспонденцію таборової та світської преси, зокрема часописів «Світ», «Сьогочасне й минуле» (Львів), «Наш світ» (Луцьк), «Син України», «Українська трибуна», «Українська нива», «Українська бесіда» (Варшава), «Тризуб» (Париж) та ін.

Роман Яців вдало реконструював суспільно-політичні передумови, ідеологічні чинники, показав топографію культурно-мистецької активності українців у Європі. Насамперед звернув увагу на формування українських культурно-мистецьких структур у Східній Європі, зокрема у Польщі та Чехословаччині в період Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Також увів до наукового обігу великий масив архівних матеріалів, що документують складний процес творення суспільно-культурних структур 30-тисячної української військово-політичної еміграції у міжвоєнній Польщі. Йдеться про заснування десятків студентських громад, редакцій різножанрових часописів, літературних і мистецьких гуртків, фахових громадських об'єднань, комбатантських товариств, тобто широкої спільноти українських інтелектуалів, які після поразки Українських визвольних змагань першої чверті XX ст. стали носіями творення і збереження національної ідентичності в умовах вимушеної еміграції – період, коли Ризький мирний договір 1921 р. фактично денонсував польсько-українську військово-політичну угоду 1920 р. (так званий договір Пілсудського–Петлюри), а Бельведер зрадив українського союзника – уряд й Армію Української Народної Республіки.

Вчений проаналізував інституалізацію культурно-мистецького життя Варшави між двома світовими війнами. Зокрема висвітлив особливості діяльності місцевої студентської громади, окремих наукових інституцій та фахових товариств. Цілком слушно, що найбільше уваги автор приділив створенню та діяльності українського мистецького гуртка «Спокій» (статут затверджено Міністерством внутрішніх справ Польщі 1927 р.), членами якого стали знані й молоді митці – Петро Андрусів, Варвара Бєсядовська, Борис Борковський, Петро Грегорійчук, Степан Дричик, Дмитро Дунаєвський, Іван Курах, Вітольд Манастирський, Леонід Маслов, Петро

Мегик, Петро Омельченко, Сергій та Олександр Тимошенки, Ніл Хасевич, Петро Холодний (молодший), Олекса Шатківський та ін. Дослідник згадав також участь у діяльності гуртка почесних членів і членів-прихильників – Наталії Дорошенко, Гліба Лазаревського, Юрія Липи, Наталії Лівницької-Холодної, Євгена Маланюка, Бориса Монкевича, Степана Скрипника, Романа Смаль-Стоцького, Левка Чикаленка, Андрея Шептицького та ін. Як бачимо, до цього поважного грона належали не фахові митці, а члени їхніх родин, а також літератори, науковці, церковно-релігійні та військові діячі. Р. Яців звернув увагу на важливість творчих виїздів членів цього гуртка до сіл і містечок Волині та Галичини, організацію ними пересувних виставок у Луцьку, Рівному, Крем'янці, Тернополі, Львові, Холмі. Молоді інтелектуали прагнули подолати мистецький провінціалізм і стати на рівні за культурою і цивілізаційними набутками з діями провідних світових держав. І це їм, як бачимо, вдалося зробити.

Цілком об'єктивно й адекватно у праці висвітлено суспільно-культурну працю Української студентської громади, фахових і наукових товариств із представників еміграції, чимало з яких вже мали досвід творчої діяльності у мистецьких структурах Києва, Харкова та Одеси, а також Львова (Наукове товариство імені Шевченка, Товариство для розвою руської штуки, Товариство прихильників української літератури, науки і штуки).

Роман Яців актуалізує важливість творчої спадщини української еміграції у Польщі, показує велич і трагізм життєвих доль українських митців Петра Мегика (1899–1992), Петра Андрусіва (1905–1981), Петра Холодного (1902–1990), Якова Гніздовського (1915–1985), Івана Кураха (1909–1968), Петра Грегорійчука (1914–1990), звертає увагу на дошкульні втрати окремих їхніх творів, особливо в ході бомбардувань Варшави наприкінці Другої світової війни. Серед найбільших втрат дисертант виділив великоформатне полотно Петра Андрусіва, присвячене пам'яті жертв Голодомору.

Опонент висловив декілька зауважень і побажань. Зокрема у тексті роботи трапляються топографічні неточності: назви тогочасних населених пунктів треба подавати у контексті доби – Крем'янець, Щепйорно, Йозефів та інших, згідно з українською мовною традицією. Більшій авторській уваги заслуговує діяльність творчих осередків еміграції поза столицею, насамперед у таборах інтернування. Цікаво було би також дати більше порівнянь культурно-мистецьких середовищ Польщі та Чехословаччини, де осіла не менша кількість українських емігрантів. Австро-Угорщину годилося б називати офіційно за самоназвою – монархією, а не імперією. Українську революцію бажано датувати не 1917–1920 рр., а 1917–1921 рр. Щоправда, деякі дослідники, зокрема Володимир Великочий, Ігор Соляр, збільшують її часові межі – від 1914 р. до 1923 р., ухвали Ради амбасадорів щодо передачі Польщі Східної Галичини. Бібліографію дисертації варто було би розширити новими публікаціями польських українців, насамперед Омеляна Вішки, Олександра Колянчука, Романа Шагали.

Творчий доробок професора Р. Яціва ще раз засвідчив: творча спадщина представників української еміграції у міжвоєнній Польщі – важлива складова не лише національної, але і світової культури ХХ ст., а також є чинником, що відіграв видатну роль у консолідації української військово-політичної еміграції навколо ідей історичної/культурної пам'яті української нації.